

М. І. Луцький*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Коли ми спробуємо розібратися в юридичній природі ряду категорій адміністративних справ, то побачимо, що без встановлення певних обставин психологічного аспекту суду буває доволі складно, а часом, і неможливо здійснити правосуддя. Інша річ, що психологічні завдання тут тонші, потребують детальнішої диференціації у постановці і вирішенні, а отже, і тоншого, “ювелірного” психологічного інструменту. Є підстави стверджувати, що таким інструментом може бути судово-психологічна експертиза.

Ряд вчених, як юристів, так і психологів — присвячують цій темі свої наукові розробки. Зокрема, праці В. Гончаренка, О. Загорського, В. Коновалової, М. Костицького, В. Коциня, Р. Лемик, В. Марчака, В. Шепітько та інших розкривають можливість застосування спеціальних психологічних знань у юридичному процесі України. Поряд з цим судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі залишається все ще недослідженою. Серед вчених, які займаються розробкою цієї теми — М. Костицький та В. Коцинець. Така недостатність теоретичних і методичних розробок у поєднанні з невідповідністю суддів і відсутністю спеціалізованих лабораторій для проведення цього виду дослідження несправедливо витісняє судово-психологічну експертизу із засобів доказування. Це, очевидно, в свою чергу відбивається на рівні доказування сторонами у справі своїх позицій, а також впливає на всебічність, повноту і об'єктивність розгляду судом обставин справи, а отже, і на обґрунтованість судового рішення.

Щоб довести широкі можливості судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі, нам, в першу чергу, необхідно проаналізувати теорію такого виду експертного дослідження, визначити її поняття, об'єкт, предмет, принципи, методи.

Термін “судова експертиза” законодавець визначає в ст. 1 Закону України “Про судову експертизу”¹ як “дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває в провадженні органів дізнання, слідства чи суду”.

Таке визначення не можна вважати повним, оскільки судова експертиза — це не просто дослідження, а й оцінка експертом в межах своєї компетенції виявлених фактів. Результатом такої діяльності є висновок експерта, що служить засобом доказування у справі на рівні з іншими видами доказів².

У ст. 81 Кодексу адміністративного судочинства³ судова експертиза визначається як признані судом в установленому цим Кодексом порядку дослідження експертом на основі спеціальних знань в галузі науки, мистецтва, техніки або ремесла матеріальних об'єктів, явищ і процесів з метою з'ясування обставин, що мають значення для справи. Звернемо лише увагу на зміст самого визначення. Це помилка, що повторюється з попередніх дефініцій. Якщо трактувати буквально, то такий вид судової експертизи, як психологічна, не матиме місця в майбутньому адміністративному судочинстві, оскільки об'єкт судово-психологічної експертизи — людина, а також предмет дослідження — психіка піддільного — це не “матеріальний об'єкт, явище чи процес”, що досліджуються експертом⁴.

Судова експертиза — це дослідження. Кожен, хто намагається дати визначення судової експертизи, зазначає про це. Тобто це наукова діяльність, котра має на меті встановити наявність чи відсутність факту, що має значення у справі.

Експертиза проводиться за ініціативою органу дізнання, слідчого чи суду, або на клопотання адвоката, учасників процесу⁵.

© Луцький М. І., 2008

* здобувач кафедри юридичної психології Київського національного університету внутрішніх справ

¹ Васильєв В. Л. Юридическая психология. — СПб.: Питер, 2002. — С. 164.

² ВВР. — 1994. — № 28. — Ст. 232.

³ ОВУ. — 2005. — № 32. — Ст. 1918.

⁴ Романов В. В. Юридическая психология. — М.: Юристъ, 1998. — С. 83-84.

⁵ Васильєв В. Л. Юридическая психология. — СПб.: Питер, 2002. — С. 78.

Метою експертного дослідження є не лише констатація явищ, встановлених за допомогою спеціальних знань. Експерт, у більшості випадків, повинен давати в межах своєї компетенції оцінку виявленим фактам.

Отже, судова експертиза — це регламентована законом діяльність фахівця, чий знання в відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла на підставі процесуальних документів суду застосовуються при дослідженні обставин справи з метою встановлення об'єктивної істини.

Оцінка виявлених фактів в межах компетенції експерта за допомогою ефективних методів дослідження формулюється у висновку експерта, що є результатом його діяльності і служить доказом у справі.

На основі такого узагальненого визначення судової експертизи можна сформулювати поняття судово-психологічної експертизи. Це регламентована законом діяльність експерта-психолога, якого суд за допомогою відповідних процесуальних документів залучає до проведення дослідження психологічних проявів людини, а одержані результати у формі висновку експерта є засобом доказування, що забезпечує встановлення об'єктивної істини у справі⁶.

У науці загальної психології об'єктом дослідження є людина, а предметом — її психіка. Предмет науки нерозривно пов'язаний з об'єктом. Об'єкт науки — це виділена частина об'єктивної реальності, яку можна усвідомити як таку, що існує матеріально чи ідеально. Предмет — це та частина об'єкта, що пізнається, тобто досліджується. Звідси об'єктом судово-психологічної експертизи М. Костицький називає психіку, а предметом — психічні факти, явища, закономірності і механізми, тобто об'єкт і предмет психології і об'єкт та предмет психологічної експертизи на рівні теорії збігаються. М. Коченов під об'єктом судово-психологічної експертизи розуміє психічну діяльність психічно здорової людини, а її предмет становлять компоненти психічної діяльності людини в цілісності і єдності, виявлення і експертна оцінка яких має значення для встановлення об'єктивної істини по справі Є. Геккер до предмету судово-психологічної експертизи відносить питання про діяльність осіб, індивідуально-психологічні властивості яких не виходять за межі норми (особливості сприйняття певних явищ у даних умовах, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації тощо). Що стосується об'єкту, то про нього Є. Геккер не згадує. А В. Коновалова, навпаки, психічні прояви людини, що не виходять за межі норми, вважає об'єктом судово-психологічної експертизи, а предметом дослідження — психічну діяльність в нормі, тобто закономірності психічної діяльності здорової особи, хоча, на нашу думку, це одне і те саме. Об'єктом психологічної експертизи відповідно до Інструкції “Про призначення та проведення судових експертиз” є психічно здорові особи, які визнані судово-психіатричною експертизою осудними (дїездатними). Предмету психологічного дослідження ця Інструкція не визначає⁷.

Отже, як впливає з вищевикладеного, єдиної думки щодо визначення загального об'єкту і предмету судово-психологічної експертизи не вироблено. Для фундаментальної психології характерна позиція, згідно з якою людина як носій високорозвинутої психіки є об'єктом судово-психологічної експертизи, а її предметом є психіка (або психічна діяльність) людини. В практичній (експериментальній) психології загальним об'єктом психологічного дослідження визначається психіка (психічна діяльність) людини, а загальним предметом називають окремі психологічні властивості, стани, процеси.

На нашу думку, об'єктом судово-психологічної експертизи так само, як і у загальній психології, є людина, тільки тут цей об'єкт має соціальну роль позивача, відповідача, свідка, тощо. А частиною об'єкту, що досліджується, тобто загальним предметом судово-психологічної експертизи, є психіка такої особи в цілому. Психічні факти, закономірності, явища та механізми, що протікають в такому “соціально забарвленому об'єкті”, складають окремі предмети судово-психологічної експертизи в залежності від мети, поставленої перед експертом-психологом в постанові чи ухвалі суду.

Предметом експертизи може бути будь-яке питання, на яке психологія в змозі дати відповідь, якщо суд визнав, що це питання має безпосередній причинний зв'язок з

⁶ Олексик Х. М., Максименко О. М. Юридична психологія: Навч.-метод. посіб. (для студ. юрид. спец.). — Ужгород, 2000. — С. 64.

⁷ Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Кондратьєв Я. Ю., Костицький М. В., Тарарухін С. А. Юридична психологія. — К.: Ін Юре, 2000. — С. 135-136.

основними обставинами, що підлягають доказуванню. Не можуть бути предметом судово-психологічної експертизи факти, встановлення яких не вимагає застосування спеціальних знань, а також питання матеріального і процесуального права, що належать до виключної компетенції судово-слідчих органів⁸.

Основні принципи, з позиції яких проводиться експертне дослідження (в тому числі і судово-психологічне) та надаються пояснення отриманого результату, становлять методологію судової експертизи. В процесі розвитку юридичної психології як науки розширювалося і коло методів (способів підходу до дійсності в процесі дослідження).

Спостереження і експеримент — це базові методи, які застосовуються в психології і в експертному дослідженні зокрема. Всі інші методи, такі, як тести чи анкетування, є лише певними їх видозмінами.

У класичному розумінні спостереження — це метод безпосереднього дослідження. Дослідник спостерігає за явищем, яке його цікавить, не впливаючи на розвиток подій. Явище досліджується в таких умовах, в яких воно, як правило, відбувається⁹.

Експеримент — це теж спостереження, але тут дослідник має право втручатися у виникнення і перебіг явищ та процесів, що досліджуються, шляхом створення відповідних умов.

До експериментальних методів дослідження належать тести. Тест — це старанне спостереження реальної поведінки в стандартних (змодельованих) умовах¹⁰.

Ще один підвид експериментального методу — метод анкетування. Анкетую, або опитувальником, вважається комплекс спеціально підібраних питань, що логічно пов'язані з основною проблемою дослідження, на які піддослідний повинен дати відповідь. Відмінність між анкетую та опитувальником полягає в тому, що анкета містить більш відкриті і загальні питання, на які піддослідний дає вільну відповідь цілим реченням, тоді як в опитувальнику питання більш закриті, а відповіді часто зводяться до чіткого "так" чи "ні". Ще одна відмінність — у кількості запитань. Анкета, як правило, містить невелику кількість запитань, тоді як опитувальник може містити їх кілька сотень (наприклад, в опитувальнику на виявлення психічних порушень — 500 запитань)¹¹.

Про те, що запитуюмо в анкеті чи опитувальнику, можемо дізнатися безпосередньо за допомогою методу бесіди чи інтерв'ю. На відміну від бесіди, інтерв'ю проводиться з чітко визначеною метою. Такою метою є пізнання психічної активності людини, її внутрішніх і зовнішніх цінностей, а також встановлення психологічного діапазону через опис порушень у поведінці, що зустрічається в досліджуваного. Питання, що ставляться в процесі інтерв'ю, є більш формалізованими ніж в анкеті чи опитувальнику. Це "блокує емоційний контакт з підекспертним та активізує у нього механізм захисту"¹².

Зазначені методи — це лише основна частина методологічного арсеналу спеціаліста. Підбір методів для експериментально-психологічного дослідження повинен мати індивідуальний характер у відповідності до завдань, що поставлені перед психологом, а також залежно від форми використання спеціальних психологічних знань та виду психологічної експертизи.

Оскільки експертне дослідження — це цілісний об'єктивний процес, а не лише встановлення фактів, у процесі застосування судової експертизи слід дотримуватися ряду принципів (основних правил) проведення такого дослідження. Деякі з цих положень закріплені в законодавстві; частина сформувалася в процесі практичної роботи експертів та працівників судово-слідчих органів¹³.

Всі ці принципи умовно можна поділити на загальні і спеціальні. До загальних належать:

- принцип законності (призначення і проведення експертного дослідження регулюється чинним законодавством);
- принцип незалежності (незалежність судового експерта та правильності його висновку), що забезпечується:

⁸ Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология. — СПб. и др.: Питер, 2003. — С. 115.

⁹ Шиханцов Г. Г. Юридическая психология. — М.: Зерцало-М, 2003. — С. 153.

¹⁰ Там само. — С. 116.

¹¹ Исхакович И. Юридическая психология. — СПб.: Питер, 2004. — С. 157-168.

¹² Сабуров А. С. Юридическая психология. — К.: ТП Пресе, 2003. — С. 155.

¹³ Коновалова В. О., Шелптько В. Ю. Юридическая психология: Академичний курс. — К.: ВД "Ін Юре", 2004. — С. 186.

- а) процесуальним порядком призначення судового експерта;
- б) заборонаю під загрозою, передбаченою законом, втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- в) існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання та досудового слідства;
- г) створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріального і соціального забезпеченням;
- д) кримінальною відповідальністю судового експерта за подання свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- є) можливістю призначення повторної судової експертизи;
- є) присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи:
 - принцип об'єктивності (дані, отримані в процесі дослідження, фіксуються у висновку експерта і не повинні ґрунтуватися на очікуваних чи бажаних результатах);
 - принцип повноти дослідження (для забезпечення його виконання даного принципу законодавець виділяє такі види експертиз, як нова, додаткова, повторна, комплексна, що дають можливість повно і об'єктивно дослідити об'єкт чи обставину, що має значення у справі);
 - принцип науковості (методи дослідження повинні відповідати рівню сучасної науки).

Серед спеціальних принципів можна виділити:

- принцип методичності (вибір експертів, постановка завдань, узагальнення їх суджень повинні базуватися на певній методиці);
- принцип спрямованості /{дослідник зобов'язаний дотримуватися чітко встановленої мети, що сформульована в ухвалі чи постанові про призначення експертизи);
- принцип плановості (у переліку питань, що стоять перед експертом, визначається категорія фактів, на яких дослідник повинен зосередити свою увагу);
- принцип етичного ставлення до піддослідного (у процесі експерименту піддослідній особі гарантується збереження її прав, зокрема, волі, недоторканості й гідності. Досліджуваний має право вимагати етичного ставлення експерта у разі висвітлення інтимних сторін його життя);
- принцип конфіденційності (експерт зобов'язаний дотримуватися професійної таємниці і не дізнаватися про піддослідного більше, аніж йому доручено судом).

Дотримання цих принципів є запорукою проведення вдалого дослідження і умовою використання висновку експерта як засобу доказування в процесі розгляду судової справи¹⁴.

Маючи власний предмет і об'єкт та володіючи специфічними методами, запозиченими з загальної психології, її прикладних галузей чи спеціально створеними з дотриманням принципів, спільних для об'єктивних психологічних методів, судово-психологічна експертиза набуває ознак цілком самостійного виду експертного дослідження. Вона здатна вирішити питання, що не можуть бути вирішеними в результаті проведення інших видів експертиз, і тому не може бути замінена жодним іншим видом дослідження.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Данила Галицького
(протокол № 1 від 15 серпня 2007 року)*

¹⁴ Мостовая И. М. Юридическая психология. — 2.изд., доп. — К.: ВИРА-Р, 1999. — С. 81.